

DE PIJLSCHEEFKELK (*ARABIS HIRSUTA* SUBSP. *SAGITTATA*) AL IN 1900 IN ROERMOND AANGETROFFEN

E.J. Weeda, Alterra, Postbus 47, 6700 AA Wageningen

Nog geen twintig jaar geleden was de Pijlscheefkelk (*Arabis hirsuta* subsp. *sagittata*) als lid van de Nederlandse flora een schimmige figuur uit een grijs verleden. Daarvóór had een lange tijd verwarring geheerst over de verschillende vormen uit de verwantschap van *Arabis hirsuta*, speciaal over de namen die aan die vormen moesten worden gegeven. Uit herbariumonderzoek van P.K. Leendertz, waarop VAN OOSTSTROOM (1962) de bewerking van *Arabis* in de 15e editie van de Flora van Nederland baseerde, werd duidelijk dat de scheefkelken in de Hollandse duinen en op de Zuid-Limburgse krijthellingen voor het overgrote deel behoren tot subsp. *hirsuta*, de Ruige scheefkelk.

De Pijlscheefkelk is in hoofdzaak aangetroffen op muren, en wel in enige oude, vrij ver uit elkaar gelegen vestingsteden: Harderwijk, Utrecht, Wijk bij Duurstede, 's-Hertogenbosch en Maastricht, en voorts in 's-Gravenhage. In Utrecht (COMMELIN 1683, p. 15; GEVERS DEIJNOOT 1843, p. 81) en Harderwijk (DE GORTER 1745, p. 135-136; BONDAM 1888, p. 181)

strekken de waarnemingen zich over ongeveer anderhalve eeuw uit. Binnen 's-Hertogenbosch noemt VAN HOVEN (1848, p. 2) drie vindplaatsen; één daarvan is een kerkhofmuur, een andere betreft oude muren in een tuin. Bestendigheid en een zekere omvang hadden de weinige populaties dus wel. Maar in de loop van de 19e eeuw verdwenen alle destijds bekende vindplaatsen, wat zeker voor een deel is toe te schrijven aan de sloopwoede waaraan veel oude bouwwerken in die tijd ten offer zijn gevallen. Als laatste zekere waarneming gold een vondst in 1905 op de Sint-Pietersberg, waar de Pijlscheefkelk vermoedelijk op rotsen groeide (WEEDA 1980).

Jan Cortenraad wekte het verloren gewaande lid van de Nederlandse flora weer tot leven. Hij ontdekte kleine populaties op enige plekken in het westelijk deel van het Mergelland en een omvangrijkere populatie op muren in Roermond. Omdat deze minstens verscheidene honderden planten telt, verbaasde de vinder zich erover dat de Pijlscheefkelk vóór 1983 nooit uit Roermond was gemeld (CORTENRAAD, 1986).

DE PIJLSCHEEFKELK IN ROERMOND OOK VÓÓR 1983

Bij toeval kwam ik begin dit jaar enkele oude waarnemingen op het spoor. Voor de Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland (WEEDA *et al.*, 2000 e.v.) worden vele bronnen onderzocht op aanvullende gegevens: tijdschriften, streekflora's, manuscripten (o.a. van C.A. Backer en van A. de Wever) en herbariumetiketten. Dit onderzoek is des te noodzakelijker omdat veel oude, waardevolle vegetatieopnamen door onwetendheid of ongeïnteresseerdheid verloren gegaan zijn. Op zoek naar waarnemingen van bijzondere vegetatietypen in Twente bezocht ik het Natuurmu-

seum te Enschede, waar zich het herbarium van de jonggestorven florist M.J. Blijdenstein (1886-1909) bevindt. Deze heeft in zijn korte leven grote delen van Twente floristisch onderzocht en daarbij onder meer de enige binnenlandse zoutplek van ons land (de Noordmors bij Weerselo) ontdekt, waarover ik in ander verband wat hoop te vertellen. Maar hij had ook contacten met floristen elders in het land en nam deel aan botanische tochten in diverse andere provincies, zo ook begin juni 1906 aan een excursie van de Nederlandsche Botanische Vereniging (Unio) in Midden-Limburg. Op 4 juni verzamelde hij op oude muren in Roermond drie exemplaren van een plant die als *Turritis glabra* (Torenkruid, tegenwoor-

dig *Arabis glabra*) gedetermineerd en in zijn herbarium opgenomen werd (figuur 1). Al bladerend in zijn herbarium kwam ik ook deze collectie tegen, die een schokje van herkenning teweegbracht: in de nazomer van 1999 had ik in Roermond vol ontzag naar de Pijlscheefkelken hoog op de muren gestaard. Ook de planten van Blijdenstein moesten Pijlscheefkelken en geen Torenkruiden zijn. Inderdaad bleek de beharing op de plant niet op ongeveer een zesde van onderaf abrupt op te houden, zoals bij Torenkruid, maar van onder naar boven geleidelijk ijler te worden.

Het etiket van Blijdenstein vermeldt als IVON-kwartierhokje S6.54.14. In de Leidse

vestiging van het Nationaal Herbarium Nederland, bij de ouderen onder ons nog wel bekend onder de naam Rijksherbarium, raadpleegde ik het IVON-archief. In IVON-album S6 stond voor *Turritis* in uurhok S6.54 alleen een stip in kwartierhok 14, die terug bleek te gaan op een streeplijst van 4 juni 1906 van de hand van M.J. Blijdenstein en J.W.C. Goethart. Voor S6.54 kan Torenkruid dus geschrapt en Pijlscheefkelk bijgeboekt worden.

Voor de volledigheid heb ik ook in de Leidse collectie naar Roermondse exemplaren van (echt of vermeend) Torenkruid gezocht, onder het motto 'op het getuigenis van twee of drie personen zal elke zaak vaststaan'. Dat leverde nog twee collecties op die voor *Turritis glabra* waren aangezien en tot *Arabis hirsuta* subsp. *sagittata* bleken te behoren:

- Walmuur Roermond, 15-8-1900, Unio, 2 exemplaren;
- Roermond, muren, 3-6-1906, F.A. des Tombe, 1 exemplaar.

Eerlijkheidshalve moet ik hieraan toevoegen dat deze exemplaren jaren gelegen onder mijn ogen doorgegaan zijn bij het samenstellen van het kaartje voor de Atlas van de Nederlandse Flora (WEEDA, 1985), zonder dat de determinatiefout werd opgemerkt. Wat de eerste collectie betreft, verkeerde ik in het goede gezelschap van L. Vuyck, die haar in de Prodrum (1901) ook als *Turritis glabra* vermeldt. Ditmaal hebben Wout Holverda en ik de planten onder een binoculair bekeken. We zagen dat de stengels enkelvoudige ha-

ren, de bladeren in hoofdzaak gaffelharen dragen. Alleen de exemplaren uit 1900, die midden in de zomer zijn verzameld, hebben hauwen met rijpe zaden. Deze bleken aan de zijanten smal en aan de top breed gevleugeld te zijn, zoals VAN OOSTSTROOM (1962) voor subsp. *sagittata* aangeeft. Volgens TITZ (1969) en CORTENRAAD (1986) vormt het echter geen betrouwbaar kenmerk.

In het herbarium van Blijdenstein liggen nog drie muurplanten die in Roermond zijn verzameld, alle drie echter met de standplaatsomschrijving 'oude wallen' in plaats van oude muren. Van de excursie in 1906 nam hij behalve Pijlscheefkelk ook Spaanse zuring (*Rumex scutatus*) en Muurleeuwenbek (*Cymbalaria muralis*) mee voor zijn verzameling; bij beide wordt eveneens kwartierhok S6.54.14 vermeld. Drie jaar eerder had Blijdenstein al Gele helmblom (*Pseudofumaria lutea*) in Roermond buitgemaakt. De laatste twee zijn nog steeds op muren in de binnenstad te vinden, Spaanse zuring echter niet meer.

Samenvattend kunnen we constateren dat Roermond zowel aan het begin als aan het eind van de 20e eeuw een vitale Pijlscheefkelkpopulatie heeft gekend, die de gehele eeuw de enige in het Nederlandse laagland is geweest. Iets om bijzonder zuinig op te zijn! Dat wordt trouwens door de wet verplicht gesteld: net als de overige zeldzame muurplanten geniet de Pijlscheefkelk wettelijke bescherming. Zuinig moeten we zeker ook

zijn op oude, goed geannoteerde collecties zoals die van M.J. Blijdenstein, die nog steeds verrassingen in petto blijken te hebben.

DANKWOORD

Met dank aan Diana Diemel voor het fotograferen van de collectie uit Herbarium Blijdenstein, aan Wout Holverda voor het nauwkeurig bekijken van de Leidse collecties van Roermondse Pijlscheefkelk, en aan de beheerders van de herbaria te Enschede en Leiden voor het ter inzage geven van hun collecties.

SUMMARY

ARABIS HIRSUTA SUBSP. SAGITTATA ALREADY RECORDED IN 1900 IN ROERMOND

In the Netherlands, *Arabis hirsuta* subsp. *sagittata* has had only one lowland site in the 20th century, viz. walls in the town of Roermond in the middle part of Limburg. Up to now the first known record of this species in this town only dated back to 1983. Herbarium investigations revealed the existence of some specimens collected in 1900 and 1906, which had been identified erroneously as *Turritis* (= *Arabis*) *glabra*.

LITERATUUR

- BONDAM, R., 1888. Overzicht der flora van Harderwijk. Nederlandsch Kruidkundig Archief 11(5): 177-230.
- COMMELIN, J., 1683. Catalogus Plantarum Indigenarum Hollandiae. Amsterdam.
- CORTENRAAD, J., 1986. Over de Pijlscheefkelk en zijn naaste verwanten. Natuurhistorisch Maandblad 75: 63-64.
- GEVERS DEJNOOT, P.M.E., 1843. Flora Rheno-Trajectina. Flora van Utrecht. Utrecht.
- GORTER, D. DE, 1745. Flora Gelro-Zutphanica. Harderwijk.
- HOVEN, F.J.J. VAN, 1848. Flora van 's-Hertogenbosch of naamlijst van de planten welke in de omstreken van 's-Hertogenbosch gevonden worden, met aanwijzing van hare groeiplaatsen. Heusden.
- OOSTSTROOM, S.J. VAN, 1962. Heukels - Van Ooststroom Flora voor Nederland, ed. 15. Groningen.
- TITZ, W., 1969. Zur Cytotaxonomie von *Arabis hirsuta* agg. (Cruciferae). II. Morphologische Analyse österreichischer Populationen und die Abgrenzung der Sippen. Österreichische Botanische Zeitung 117: 21-53.
- VUYCK, L., 1901. Prodrum Florae Batavae, ed. 2, 1(1). Nijmegen: 1-350.
- WEEDA, E.J., 1980. *Arabis hirsuta* (L.) Scop. subsp. *sagittata* (Bertol.) Rchb. ex Gaud. In: J. Mennema, A.J. Quené-Buterenbrood & C.L. Plate (red.), Atlas van de Nederlandse Flora 1. Uitgestorven en zeer zeldzame planten. Amsterdam: 53.
- WEEDA, E.J., 1985. *Arabis glabra* (L.) Bernh. In: J. Mennema, A.J. Quené-Buterenbrood & C.L. Plate (red.), Atlas van de Nederlandse Flora 2. Zeldzame en vrij zeldzame planten. Utrecht: 67.
- WEEDA, E.J., J.H.J. SCHAMINÉE & L. VAN DUUREN, 2000 e.v. Atlas van Plantengemeenschappen in Nederland. KNNV Uitgeverij.

FIGUUR 1A (links)

De collectie van *Arabis hirsuta* subsp. *sagittata* uit Roermond in het herbarium van M.J. Blijdenstein (Natuurmuseum, Enschede).

FIGUUR 1B (boven)

Detailfoto van het etiket van *Arabis hirsuta* subsp. *sagittata* (foto's: Diana Diemel).